

O POZEMKOVÝCH SPOLCÍCH A MÍSTECH PRO PŘÍRODU

JAN MORAVEC

Ing. JAN MORAVEC

Zabývá se praktickou ochranou přírody a krajiny, přesahy ochrany přírody do sfér kulturních a „památkářských“, interpretací přírodních i historických fenoménů. Od roku 2000 pracuje na ústředí Českého svazu ochránců přírody. Je šéfredaktorem časopisu Krása našeho domova a spoluorganizátorem každoroční odborné konference Naše příroda.

Před čtvrt stoletím vyhlásil Český svaz ochránců přírody (ČSOP) program na podporu pozemkových spolků. Co tomu předcházelo, jak vypadá program dnes a jakou má budoucnost?

KDE SE VZALY POZEMKOVÉ SPOLKY?

Když se počátkem 90. let minulého století začaly vlastnické vztahy navracet „do normálu“, bylo jasné, že vlastnictví pozemků se stává pro údržbu či obnovu cenných přírodních stanovišť klíčové. Pro neziskový sektor obzvláště, protože na rozdíl od státu nemá žádné nástroje, jak vlastníkům něco nařídit či zakázat.

Bylo na co navazovat. Již za první republiky byl princip vykupování či pronajímání si přírodně cenných pozemků praktikován mimo jiné Svazem ochranným a okrašlovacím, od konce 80. let se pevnější právní vztah k zájmovým lokalitám (což v té době znamenalo především smlouvy s veřejnou správou) snažila získat řada základních organizací ČSOP a v 90. letech se postup-

ně přidávala další v té době vznikající občanská sdružení. Z těchto základů a ze zkušeností, nasbíraných během 90. let v zahraničí, se zformovalo hnutí pozemkových spolků u nás.

Český svaz ochránců přírody po několika letech příprav vyhlásil v roce 1998 otevřený národní program, jehož cílem bylo aktivity blížící se k činnosti pozemkových spolků v ČSOP i mimo něj nějakým způsobem „uchopit“, podpořit a rozvinout. Již od předešlého roku fungoval z iniciativy několika neziskových organizací (ČSOP, Nadace Partnerství...) Poradní sbor pro pozemkové spolky při Ministerstvu životního prostředí. Na tomto místě je třeba poznamenat, že pojem „pozemkový spolek“ vznikl právě v souvislosti s těmito aktivitami, nikdy předtím u nás neexistoval a pro aktivity podobného rázu se nepoužíval.

V počátcích hnutí se uvažovalo s výrazně silnější rolí státu. Existovaly úvahy, že by pozemkové spolky byly zákonem ustaveny

První lokalitou vykoupenou v rámci Místa pro přírodu bylo jezírko TRIangl - kousek divočiny přímo v hlavním městě (páření ropuch). Foto Jan Moravec

Asi nejznámějším Místem pro přírodu je bělokarpatská Ščúrica - několik hektraů starého jedlobukového porostu, který měl být vykácen. Foto Jan Moravec

jako specifické právnické osoby (obdobně, jako jsou např. nadace) a na existenci této osoby by po vzoru Velké Británie vázala nezczitelnost nemovitostí, případně i určité daňové výhody. K tomu nikdy nedošlo, a v komunitě dodnes nepanuje shoda, zda to je dobře nebo špatně. Každopádně, hnutí pozemkových spolků se v následujících letech dostalo výhradně do režie neziskového sektoru.

„JAK MOHU ZALOŽIT POZEMKOVÝ SPOLEK?“

Organizace charakteru pozemkových spolků existují ve většině evropských zemí. Jejich pojmání je však v různých zemích různé. Někde nedělají rozdíl mezi „správcí půdy“ z řad neziskového sektoru a veřejné správy (půdu si od vlastníků pronajímají a pečují o ni ve prospěch ochrany přírody například správy regionálních parků), jinde jsou jako „landtrusty“ označovány nejen organizace snažící se na svých pozemcích o ochranu přírody, ale i spolky využívající pozemky ke komunitnímu, ekologickému hospodaření a podobně. U nás jsou pozemkové spolky pojmány od počátku poměrně úzce – jako neziskové organizace, mající dlouhodobý právní vztah nemovitostem (smlouvy s vlastníky, věcná břemena či

vlastnictví) za účelem ochrany (obnovy) přírodního a kulturního dědictví.

Pozemkový spolek není specifickou právnickou osobou. Funguje u nás několik organizací, které mají sousloví „pozemkový spolek“ přímo ve svém oficiálním názvu, po právní stránce však nejde o nic jiného, než o běžné zapsané spolky či pobočné spolky. Pro většinu subjektů je pak označení pozemkový spolek pouze jakýmsi „titulem“, označením způsobu činnosti či jedné z jeho aktivit. Je to podobné, jako u ekocenter: Některá ekocentra mají vlastní právní subjektivitu, ona subjektivita však nezní „ekocentrum“, nýbrž zapsaný spolek, obecně prospěšná společnost či příspěvková organizace. Mnohá ekocentra jsou provozována subjektem, který v názvu slovo „ekocentrum“ nemá a v některých případech je to jen jedna z mnoha činností dané organizace (například Podblanické ekocentrum je jednou z aktivit ZO ČSOP Vlašim, vedle záchranné stanice, oddílu mladých ochránců přírody a právě i pozemkového spolku).

Často dostávám dotazy, jak založit pozemkový spolek. Odpověď je rozdílná podle toho, v jaké fázi se dotyčný nachází.

- Pokud má jen nápad, myšlenku, a nemá zatím žádnou organizaci, pak je v první řadě nutno najít si pár podobných nadšenců a založit tuto organizaci. Nejsnazší je založit ji jako pobočný spolek ČSOP, kde netřeba nic složitě vymýšlet. Druhou možností je sepsat si vlastní stanovy, dle kterých

je cílem subjektu péče o přírodní (kulturní) dědictví, čehož bude dosahováno mimo jiné získáváním uživatelských či vlastnických práv k nemovitostem, zaregistrovat je spolu s dalšími potřebnými papíry na rejstříkovém soudu...

- Pokud již takovou organizaci má, rozhodně není třeba pro „založení pozemkového spolku“ zakládat nějakou novou. Pozemkovým spolkem (v širším slova smyslu) se tato organizace stává, když za účelem ochrany či obnovy přírodních (krajinných, historických) hodnot uzavře nějakou smlouvu na užívání nemovitosti či získá nějakou nemovitost do vlastnictví. Rádi s tím pomůžeme. Na nezbytné náklady lze podat pilotní projekt do výzvy na podporu pozemkových spolků, kterou ČSOP každoročně vyhlašuje.

- Pokud je „založením“ myšlena akreditace pozemkového spolku, tedy zapojení se do již zmiňovaného programu ČSOP, pak stačí vyplnit a zaslat žádost, kterou zájemci i s dalšími pokyny najdou na www.pozemkovespolky.cz.

Základní pravidla, která by měly pozemkové spolky dodržovat, jsou shrnuty v Etickém kodexu pozemkových spolků:

Preambule: Pozemkový spolek (PS) dbá na zachování dobrého jména spolkové ochrany přírodního a kulturního dědictví (hnutí pozemkových spolků).

1. PS má jasný účel a cíle.
2. PS pracuje vždy tak, aby přinášel prospěch v první řadě zájmům veřejným.

Důležitou součástí činnosti pozemkových spolků je i představovat svojí práci, její smysl a výsledky veřejnosti - exkurze na lokaitě Na Pramenech. Foto archiv ČSOP Vlašim

3. PS pečlivě vybírá objekty svého zájmu s jejich dostatečnou znalostí a vědomím rozsahu nutné péče o ně.
4. PS se zodpovědně a trvale stará o nemovitosti ve své péči, pro případ svého zániku či neschopnosti péči řádně zabezpečit má zajištěno převzetí svých závazků jiným PS.
5. PS má dostatečné zázemí spolupracovníků (odborných i „manuálních“) pro realizaci svých cílů.
6. PS přistupuje korektně ke všem svým partnerům.
7. PS dodržuje veškeré příslušné právní normy, je si vědom právních důsledků svých činů.
8. PS zajišťuje své financování etickým a zodpovědným způsobem.
9. Hospodaření PS je transparentní.
10. PS spolupracuje s ostatními PS a Národním pozemkovým spolkem.

PROFIL POZEMKOVÝCH SPOLKŮ

V současné době je akreditováno jako pozemkový spolek 68 subjektů. Celkem 39 z nich jsou pobočné spolky ČSOP, 29 jsou subjekty mimo ČSOP. Třebaže pravidla umožňují akreditovat pozemkovým spolkem i obecně prospěšné společnosti, ústavy, nadace a nadační fondy, všechny akreditované pozemkové spolky jsou v současné době zapsanými spolky, respektive pobočnými spolky (krom pobočných spolků ČSOP též jeden pobočný spolek Asociace Brontosaurus, jeden pobočný spolek Hnutí Brontosaurus a jeden pobočný spolek České společnosti ornitologické).

Charakter akreditovaných pozemkových spolků je velmi rozdílný. Jsou mezi nimi organizace čistě dobrovolnické i organizace více či méně profesionalizované, organizace spíše „rodinného“ typu i organizace se stovkami členů a příznivců (nejčastěji jde o organizace s 10-15 členy), spolky pečující o jedinou lokalitu (takových je 12) i spolky mající v péči stovky hektarů (k největším patří Velkojaroměřský pozemkový spolek / ČSOP Jaro Jaroměř, Pozemkový spolek Čertoryje / ČSOP Bílé Karpaty, Pozemkový spolek pro přírodu a památky Podblanicka / ČSOP Vlašim a Sagittaria). Akreditované pozemkové spolky v současné době pečují o téměř 4000 ha přírodních významných ploch. Nejčastějším právním vztahem k nim jsou užívací smlouvy (výpůjčka, pacht, nájem). Ve vlastnictví mají

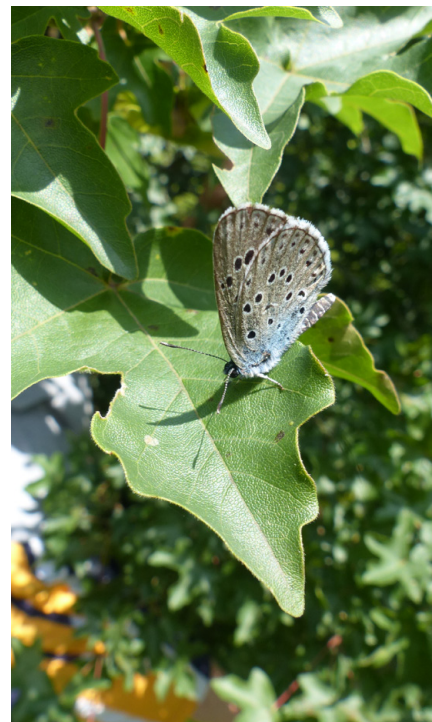

Tzv. Den na louce - akce pro veřejnost pozemkového spolku Prostějovsko. Foto Eva Zatloukalová

pozemkové spolky (včetně vlastnictví ústředí ČSOP – viz dále) 378 hektarů půdy. Největším vlastníkem je z akreditovaných pozemkových spolků Čmelák (65 ha), Pozemkový spolek Koniklec Mohelno (22 ha), Pozemkový spolek Hády (19 ha) a Pozemkový spolek pro přírodu a památky Podblanicka (15 ha). Jen v malé míře jsou využívány dohody o spolupráci mezi pozemkovým spolkem a vlastníkem, vyloženě marginální je zatím využití věcných břemen.

Většina pozemkových spolků pečuje o přírodně cenné lokality ve svém okolí bez nějakých zvláštních preferencí, ale jsou i spolky úzce specializované – například pozemkový spolek Zamenis pečuje o lokality s výskytem užovky stromové, pozemkový spolek Meluzína se specializuje na staré sady (s důrazem na staré a krajové ovocné odrůdy), pozemkový spolek Mokřady, jak už z názvu vyplývá, se zaměřuje především na obnovu a ochranu mokřadních lokalit, a to v podstatě v celostátním měřítku. Péče o kulturní dědictví je spíše doplňková, vesměs jde buď o sídla spolků, které mají nějakou historickou hodnotu (valašská dřevěnice pozemkového spolku Kosenka, bývalá synagoga pozemkového spolku Radnice...) nebo o drobné památky v krajině, jejichž údržba je často součástí péče o přilehlé pozemky (různé kříže a podobně). Výjimkami jsou například pozemkový spolek Lednice, který vlastní a pečuje o historickou vodárnu, či pozemkový spolek Vladař (ČSOP Alter Meles), zachraňující zpustlý kostel.

Zhruba třetina ploch spravovaných pozemkovými spolky jsou zároveň maloplošnými zvláště chráněnými územími. Mnohdy jde o lokality, které byly v péči spolků či lidí dnes ve spolicích působících dávno předtím, než se staly zákonem chráněnými. Právě jejich aktivita je zachránila, uvedla do stavu „hodného ochrany“, mnohdy vyhlášení zvláště chráněného území i sami iniciovali. Je tedy pochopitelné, že jejich

Erbovním druhem pozemkového spolku Arion je modrásek černoskvřnný, který se dosud vyskytuje na řadě jím spravovaných lokalit. Foto Jan Moravec

Mezi Místy pro přírodu jsou již dvě lokality kriticky ohroženého hořečku nahořklého.
Foto Jan Moravec

zájem o tyto lokality nepolevil ani po vyhlášení zákonné ochrany.

Různorodé jsou i příběhy vzniku pozemkových spolků. Jeden z nejstarších, bělokarpatská Kosenka, vzešel z trampských kořenů a o přírodně cenné lokality pečuje již přes 40 let. Hned počátkem 90. let začala některé spravované pozemky vykupovat a stál i u vzniku pozemkospolkového hnutí. Brněnský Rezerkvítek se o koniklecovou lokalitu Kamenný vrch stará také již několik desetiletí, o akreditaci však požádal až v letošním roce. Dle slov jeho ředitelky je od počátku rozkročený mezi ekologickou výchovu a praktickou ochranu přírody, ale zatímco ekovýchovná část je zaštitěna Pavučinou, v té praktické byli „osamělí“ a hledali tedy nějakou platformu, na níž by se mohli setkávat a spolupracovat s dalšími podobnými organizacemi. Působnost ČSOP Jaro Jaroměř alias Velojaroměřského pozemkového spolku je skutečně široká, jeho aktivity přesahují hranice republiky. Jelikož je ale vždy lepší, když se o lokality stará někdo místní, inicioval vznik již několika dalších spolků (Arion, Morava, Pražská pastvina...), které postupně některé vzdálené aktivity přebírají. Mediálně známý je příběh Sedmihorských mokřadů, kdy vznik pozem-

kového spolku a následná úspěšná revitalizace majetkově velmi komplikovaného území byly výsledkem dlouhodobého zájmu jediného člověka o tuto lokalitu – od dětských vycházek za ptáky přes diplomovou práci až po přenesení svého nadšení na řadu dalších lidí a organizací, kteří s realizací náročného projektu pomohli.

POMOC POZEMKOVÝM SPOLKŮM

Práce pozemkových spolků je náročná. Musí zvládnout jak jednání s vlastníky a nejrůznějšími úřady, tak mít dostatečné přírodovědné znalosti pro zajištění optimální údržby lokalit, mít nějaké právní povědomí, být fundraiserem... Proto se ČSOP snaží v tomto akreditovaným pozemkovým spolkům všemožně pomáhat.

Za velmi důležité považujeme společné pojištění všech akreditovaných pozemkových spolků vůči škodě způsobené třetím osobám. Přes veškerou opatrnost, občas se stane, že kácený strom poškodí cizí majetek, že uteče a něco způsobí pasené zvíře či že se oheň vymkne kontrole.

Díky podpoře Ministerstva životního prostředí vyhláší ČSOP každoročně výzvu, umožňující pozemkovým spolkům získat příspěvek (aktuálně do výše 50.000 Kč) na „nemanagementové“ náklady – tedy například na jednání s vlastníky, s úřady, kontroly lokalit, zaměření hranic pozemků, fundraising, organizaci dobrovolnických

akcí, projektovou přípravu neinvestiční povahy, nákup potřebného vybavení či propagaci. Na biologický průzkum lokalit, ale i drobné zásahy na nich, mohou spolky podat projekt do jiné výzvy ČSOP, Ochrany biodiverzity, kde jsou aktivity na lokalitách akreditovaných pozemkových spolků jednou z bodově zvýhodněných priorit.

Pozemkové spolky mohou využívat právní pomoc i další odborné zázemí ČSOP. Jednou ročně (obvykle na přelomu března a dubna) se koná celostátní setkání pozemkových spolků, kde se zástupci spolků mají možnost potkat a vyměnit si vzájemně zkušenosti; nechybí ani odborný program na aktuální témata, ať již jde o způsoby managementu, legislativu či různé finanční zdroje.

V neposlední řadě, pokud pozemkové spolky vědí o pozemcích, které by bylo vhodné vykoupit a nemají na to sami dostatek prostředků, mohou navrhnout výkupy v rámci kampaně Místo pro přírodu.

MÍSTA PRO PŘÍRODU

Veřejná sbírka Místo pro přírodu byla vyhlášena v roce 2003 jako vůbec první sbírka u nás, jejímž cílem jsou výkupy pozemků ve prospěch přírody. Vykupují se buď pozemky přírodně hodnotné z důvodu jejich ochrany, nebo pozemky vhodné k vytváření nových (respektive obnovených) přírodních stanovišť. Vlastníkem vykoupe-

Na Kosence - ale i v mnoha dalších pozemkových spolcích - se louky dosud kosí ručně. Foto archiv ČSOP Kosenka

S údržbou mnohých lokalit pomáhají i ovce - Místo pro přírodu Velká Homolka v péči pozemkového spolku Šumava. Foto Jakub Hromas

ných pozemků je Český svaz ochránců přírody, místní pozemkové spolky je přebírají do své péče.

Jak napsáno výše, lokality k výkupu navrhnou většinou pozemkové spolky. Někdy jde

Velkojarměřský pozemkový spolek - z jednání s krajským úřadem a dalšími partnery v přírodní rezervaci Zbytka. Foto Jan Moravec

o výsledek složitých jednání s vlastníkem, který měl původně s pozemkem úplně jiné, pro přírodu nevhodné úmysly, někdy o výsledek mnohaleté spolupráce mezi spolkem a vlastníkem, někdy o šťastnou souhru náhod (kdy se spolek například všimne v nabídce realitní kanceláře, že je nějaký přírodně zajímavý pozemek zrovna na prodej, či kdy jde požádat o souhlas s pokosením nově objevené cenné louky a dozví se, že vlastník zrovna pozemky prodává...). Již ve chvíli návrhu je diskutováno o tom, jaký je optimální cílový stav lokality a co by se na ní mělo či nemělo dělat, aby bylo tohoto stavu dosaženo; toto je později upřesněno v ochranářském plánu, který je součástí užívací smlouvy mezi ČSOP a pozemkovým spolkem.

Místa pro přírodu v současné době zahrnují téměř 200 hektarů pozemků (z čehož zhruba 85 % je ve výhradním vlastnictví ČSOP, 15 % ve spoluvlastnictví) na 53 lokalitách po celé republice. Jde o velmi různorodé biotopy od přírodě blízkých lesů přes stepi, květnaté louky, mokřady, rybníky či staré sady až po opuštěné hliníky (lokality s povrchovou těžbou hlíny).

Za dobu existence sbírky se na výkupy pozemků podařilo vybrat již cca 27 miliónů

korun. Do sbírky se zapojily tisíce individuálních dárců, pravidelně ji v posledních letech podporuje i Nadační fond Veolia.

Veškeré informace o sbírce i jednotlivých Místech pro přírodu jsou na www.misto-proprirodu.cz.

POHLED DO BUDOUCNOSTI

Pozemkové spolky považujeme za perspektivní způsob ochrany přírody. Oproti státní ochraně přírody mají několik výhod. K vlastníkům nepřístupují z pozice moci, ale jako partneři. Jdou sami příkladem, nejsou ti, kteří „jen poučují, respektive nařizují“ ale je za nimi vidět konkrétní práce v krajině. Mnohdy jde navíc o místní lidi, které jsou součástí komunity. To vše jim otvírá dveře i k lidem, kteří se jinak na ochranu přírody dívají skepticky. Samozřejmě, i direktivní přístup je někdy potřeba, proto státní ochranu přírody a pozemkové spolky nepovažujeme za konkurenci, ale za vzájemně se doplňující dílky celkové mozaiky ochrany přírody a krajiny.

Co považujeme za ohrožující pozemkové spolky je finanční a personální nestabilita. V případě financí nejde jen o podfinancování sektoru ochrany přírody, které asi není na těchto stránkách nutno podrobněji rozepisovat, ale i o skutečnost, že mnohé významné finanční zdroje nelze využít opakovaně na tytéž lokality či přinejmenším na tytéž aktivity na stejných lokalitách. Což jde zcela proti principu pozemkových spolků pečovat o své lokality trvale. Z hlediska personálního je „časovanou bombou“ skutečnost, že řada spolků stojí fakticky na jediném aktivním člověku. Třetím problémem je neustále se zvyšující byrokratická zátěž, která je na spolky obecně státem kladena a která může být zejména pro malé místní dobrovolnické spolky likvidační.